

KRZYSZTOF KRAKOWSKI *

Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa, Polska

DYCHOTOMIA POSTRZEGANIA BOHATERSTWA W OPINII OFICERÓW STARSZYCH SIŁ ZBROJNYCH RP

THE DYCHOTOMY OF THE PERCEPTION OF HERO IN THE OPINION OF SENIOR OFFICERS THE POLISH ARMED FORCES

ABSTRAKT: Patriotyzm jako kategoria etyczno-moralna pełni ważną rolę w życiu społecznym w tym także w utrzymaniu zdolności państwa do zapewnienia oczekiwanego poziomu bezpieczeństwa narodowego. Obecne szerokie pojmowanie patriotyzmu i jego roli wynika z tradycji kulturowej a determinowane było ponad tysiącletnią burzliwą historią państwa polskiego. Aby kształtować postawy patriotyczne (obywatelskie przedkładanie dobra wspólnego nad dobro osobiste) celowym jest posługiwać się w procesie wychowania wzorcami osobowymi patriotyzmu i antypatriotyzmu. Poprzez poszukiwanie i wskazywanie ideałów moralnych, epistemicznych, w tym także patriotycznych na potrzeby praktyki wychowawczej zaspokaja się oczekiwanie młodzieży na autorytety, wzorce osobowe posiadające te wszystkie cechy, wartości do których w działalności wychowawczej dążymy. Celem badań była identyfikacja współczesnych wzorców patriotycznych oficerów starszych Sił Zbrojnych RP. W badaniach własnych zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankietowania. Wyniki badań pozwalają na następujący wniosek ogólny: zauważalna dychotomia postrzegania postaci jako wzorców patriotyzmu lub antypatriotyzmu jest konsekwencją postrzegania tych samych czynów dwubiegunowo - jako bohaterstwa lub antybohaterstwa.

SŁOWA KLUCZOWE: patriotyzm, antypatriotyzm, ideał wychowawczy, bohater, antybohater

ABSTRACT: Patriotism as an ethical and moral category plays an important role in social life, including maintaining the state's ability to ensure national security. The current wide understanding of patriotism and its role follows from the

---

* płk dr hab. Krzysztof Krakowski, War Studies University, Warsaw, Poland

 <https://orcid.org/0000-0001-9508-016X> k.krakowski@akademia.mil.pl

Copyright (c) 2021 Krzysztof Krakowski. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

cultural tradition and was determined by over a thousand years of turbulent history of the Polish state. To shape patriotic loyalism (common good over personal good), it is purposeful to use patterns of patriotism and anti-patriotism in the process of education. By seeking and emphasizing a moral and epistemic ideals, including patriotic ones for the needs of educational practice, the young people's expectations for authorities, personal patterns possessing all these qualities and values that we strive for in educational activity are satisfied. The aim of the study was to identify contemporary patriotic patterns of officers of the senior Polish Armed Forces. The article presents the results of research on the personal patterns of senior officers. A noticeable dichotomy of perceiving characters as models of patriotism or anti-patriotism is a consequence of perceiving the same bipolar acts - as heroism or anti-heroism.

KEYWORDS: patriotism, ant patriotism, educational ideal, hero, antyhero

WPROWADZENIE

W wychowaniu patriotycznym odwołujemy się do postaci którym nadajemy, przypisujemy pewne cechy, wartości idealne. Ogromną rolę w procesie wychowawczym mają wzory wychowawcze, swoiste ideały osobowościowe¹. Wzorcami wychowawczymi mogą być bohaterowie, którym idealistycznie przypisuje się ponadprzeciętne cechy. W jednym z badań K. Małys do wspólnych wartości przypisywanych bohaterom zaliczył: „uczciwość, honor, patriotyzm, poświęcenie i męstwo”². Bohater jest obdarzony wyjątkowymi cechami naturalnymi, które umie zastosować w działaniu. Musi sprawdzać się w trudnych sytuacjach życiowych, wychodzi poza standardowe zachowania, poza granice powszechności. „Istotą bohaterstwa jest umiejętność pokonywania w imię wyższych wartości naturalnych cech ludzkiej natury jak egoizm, konformizm, pycha, tchórzostwo”³

Na drodze poszukiwań osobowych wyznaczników bohatera narodowego dokonałem przeglądu literatury w obrębie głównych koncepcji wychowawczych. W wyniku przeglądu wielu definicji dotyczących patriotyzmu, wychowania patriotycznego i pojęć współzależnych wyróżniłem jego najważniejsze aspekty:

- zrozumienie roli obywatela w państwie;
- odczuwanie wewnętrznej potrzeby poświęcenia i pozostanie w stanie gotowości do niego;
- poczucie potrzeby spójności postrzegania siebie jako obywatela i patriotycznych wzorców osobowościowych;
- zgodności i spójności oddziaływania wychowawczego szkoły i innych podmiotów;

---

¹ Vide, K. Żegnałek, *Kształtowanie humanistyczne i wychowanie*, „Wojsko i wychowanie”, 1994, nr 4, s. 7.

² K. Małysa, *Wizerunek bohatera narodowego*, w: *Wychowanie patriotyczne, Pedagogika-polityka bezpieczeństwa-polityka historyczna*, red. K. Henning, Wydawnictwa Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2017, s. 276

³ *Ibidem*, s. 277.

- potrzeby modelowania oddziaływań wychowawczych.

Na tym etapie moich poszukiwań odniosłem się do koncepcji patriotyzmu etycznego jako podstawy do rozważań teoretycznych. Patriotyzm jest przeze mnie postrzegany poprzez postawy etyczne i wartości: wierności konstytucji demokratycznego państwa, poszanowanie odmienności poglądów politycznych, bezstronność i bezinteresowność w służbie publicznej, lojalność wobec organów demokratycznego państwa, racjonalność w gospodarowaniu mieniem publicznym, ochrona informacji niejawnych, poszanowanie praw człowieka i obywatela a także moralny obowiązek wobec innych i gotowość do poświęceń w imię przestrzegania tychże wartości⁴. Za tym etycznym postrzeganiem patriotyzmu przemawia:

- specyfika poruszanego pojęcia, mającego charakter społeczno-kulturowy;
- szerokie opracowania teoretyczne a jednocześnie niewystarczający zakres badań empirycznych w tym obszarze;
- znaczenie kulturowych podstaw patriotyzmu dla bezpieczeństwa państwa i konsekwencji związanych ze słabnącą wagą jego społecznego wpływu.

Podstawowy problem badawczy zdefiniowano w postaci pytania: Które postacie historyczne lub współczesne mogą uchodzić wśród oficerów starszych wojska polskiego za wzorce postaw patriotycznych i antypatriotycznych?

W procesie badań przyjęto hipotezę, że: oficerowie starsi w zróżnicowany sposób postrzegają patriotyzm jako wartość a tym samym mają często przeciwstawne oceny bohaterstwa postaci w układzie bohater-antybohater. Można przypuszczać, iż ocena ta związana jest z postrzeganiem patriotyzmu w kontekście obywatelskiej odpowiedzialności za naród i państwo. To szeroki kontekst historyczny i społeczno-kulturowy patriotyzmu ma swoje odniesienie do relacji oficer-bohater/postać historyczna.

Przyjęty program badawczy obejmował badanie sondażowe blisko stu oficerów starszych wojska polskiego uczestniczących w kursach i studiach podyplomowych realizowanych w Akademii Sztuki Wojennej. Badani pochodzili z różnorodnych jednostek wojskowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Przedstawione poniżej wyniki są częścią szerszego programu badawczego.

---

⁴ Vide, I. Itrich-Drabarek, *Etyka zawodowa funkcjonariuszy służb państwowych*, Difin, Warszawa 2016, s.67

ONTOLOGIA PATRIOTYZMU

Patriotyzm jako pojęcie etyczno-moralne ma dla Polaków szczególne znaczenie warunkowane przede wszystkim historycznie i kulturowo. W terminie patriotyzm zamyka się kilka wieków historii Polski, kilka różnych pod wieloma względami epok. Przykład wagi etosu obywatelskiego dla szlachty polskiej XVII, można odnaleźć w kulturze retorycznej szlachty a zwroty „ojczyźnie Rzeczypospolitej matce swej”, „ten kto ma do ojczyzny swej nieustający efekt”, „Ojczyzna Matka nasza”, „Salus Rei Publicae” w laudacjach sejmowych tego okresu są powszechne⁵. Można zauważyć wcześniejszą koincydencję pojęć „powinność” i „miłośnik ojczyzny” (tj. patriota-przyp. aut.) w piśmiennictwie politycznym XVI w⁶. Konfederacja Barska w latach 1768-1771 zaktywizowała i pobudziła w Polskiej szlachcie postawy patriotyczne. Skutkowała co prawda motywacją sąsiadów do I rozbioru Polski (ogłoszony w 1771 roku akt bezkrólewia) ale zapoczątkowała też nowe postrzeganie ojczyzny. Ojczyzna jako dziedzictwo przodków, jako wspólnota wartości, w których republikańska wolność jest centralną, bardziej niż samo państwo, jego przetrwanie i rozwój, wymagające kompromisów (reform) kosztem odziedziczonych wartości⁷. Pojawiające się przed Konfederatami zagrożenie niepodległości państwa polskiego postawione zostało w opozycji do republikańskiego, jak go określa A. Nowak, postrzegania patriotyzmu. Patriotyzm republikański - „nowy patriotyzm” jest oświeceniowym oddaniem się woli większości. Patriotyzm republikański XVIII wieku opiera się na ojczyźnie współobywateli, współników w wolności i tradycji. Wolność i dbałość o zachowanie swobód to główne atrybuty tego patriotyzmu. Jak zauważa A. Nowak dominuje w nim pewna forma jeżeli nie pacyfizmu to niechęci do militarnej ekspansji zewnętrznej. Bohaterem nie jest król wojownik taki jak Jan III Sobieski, czy Władysław IV a ci królowie, którzy pozwalali cieszyć się wolnością lub o tę wolność dbali pod przymusem⁸. Odmienne, w patriotyzmie niepodległościowo-imperialnym końca wieku XVIII nie chodzi o wolność, nawet trzeba ją ograniczać lub dzielić się nią z innymi, ogniwem spajającym jest wielkość ojczyzny, imperium. Ojczyzna ma być potężna gospodarczo i militarnie, potężna geopolitycznie a wszyscy obywatele mają być Polakami walczącymi o utrzymanie jej niepodległości i potęgi. Bohaterem w tym ujęciu patriotyzmu będzie żołnierz, działacz polityczny i społeczny, wolnomularz, reformator i konfederata. Zarówno patriotyzm republikański jak i patriotyzm niepodległościowo-imperialny jest patriotyzmem walki wyrosłym bądź to w tradycji Polski

---

⁵ J. Choińska-Mika, *Jako miłujący tej Ojczyzny synowie*, [w:] *Patriotyzm Polaków: studia z historii idei*, J. Kloczkowski, Ośrodek myśli politycznej, WSE im. ks. Józefa Tischnera, Kraków 2006, s. 15.

⁶ J. Ekes, Piis Manibus, [w:] *Patriotyzm Polaków: studia z historii idei*, J. Kloczkowski, op. cit., s. 61.

⁷ Vide, A. Nowak, *Polski patriotyzm wieku niewoli – trzy formuły*, <http://mec.edu.pl/?p=588> (12.09.2019 r.)

⁸ Ibidem.

mocarstwowej bądź w okresie pojawiającego się zagrożenia suwerenności i niepodległości. Ogólnie patriotyzm niepodległościowy dominuje od początku XIX wieku a ideałem bohaterstwa staje się powstaniec, niezłomny w walce, oddany idei niepodległościowej, męczennik za sprawę, idealista, literacki romantyk. W końcu XVIII wieku obok patriotyzmu niepodległościowo-imperialnego i czysto niepodległościowego pojawiał się patriotyzm reformatorski (modernizacyjny gospodarczo i społecznie) zidentyfikowany m.in. przez Stanisława Staszica jako remedium na poczucie klęsk powstaniowych⁹. W patriotyzmie reformatorskim duch walki o niepodległość nie zastępuje etosu pracy a nadrabianiem zaległości cywilizacyjnych, niwelowaniem zapóźnienia w stosunku do nowoczesnych centrów społecznych Europy ewolucyjnie uzupełnia go, aby w konsekwencji drugiej połowy XIX wieku go wręcz zastąpić. Aktywność społeczno-kulturowa, praca szeroko ujęta, pojmowana była jako klucz do odbudowy pozycji i roli Polaków w utraconym państwie a w dalszej konsekwencji do odzyskania niepodległości. Patriotyzm reformatorski jest w swej istocie patriotyzmem niepodległościowym obarczonym jednak dalszą cezurą czasową.

Patriotyzm jako pojęcie pochodzi z gr. patriotes – ziomek, rodak (łac. patria = ojczyzna, miasto ojczyste). Pojęcie oznaczające postawę charakteryzowaną ogólnie jako „miłość i przywiązanie do ojczyzny”¹⁰, najczęściej manifestującą się w określonych bezinteresownych czynach dla dobra ogółu, chęci ponoszenia ofiar za ojczyznę i pełną gotowość do jej obrony, naturalną skłonność do działań altruistycznych na rzecz rodziny, kraju. Z drugiej strony patriotyzm identyfikowany jest w ujęciu kategorii wartościującej, determinowany zaś przez określony światopogląd, doktrynę filozoficzno-społeczną a nawet ideologię. Jak podkreśla A. Kotliński „patriotyzm jest postawą historycznie zmienną”¹¹. Z. Gazd na przełomie wieku XX i XXI definiuje patriotyzm jako „postawę społeczną, społeczno-polityczną opartą na zasadach miłości i przywiązania do ojczyzny, jedności i solidarności z własnym narodem, poczuciu więzi społecznej i wspólnoty kulturowej z innymi obywatelami kraju”¹² Patriotyzm jawi się często jako postawa lub może raczej system postaw wyrażający się stosunkiem do: świata wartości, społeczeństwa, kultury, samego siebie i drugiego człowieka ale też i przyrody. Te systemy postaw ujęte geograficznie, kulturowo i społecznie pozwalają na identyfikację przedmiotową patriotyzmu jako: poczucia więzi z obszarem geograficznym zakreślonym granicami państwa,

---

⁹ Vide, S. Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, http://rcin.org.pl/Content/731/Wa51_2760_PAN-I-2829_r1926-nr90_Uwagi-nad-zyciem-Jana-Zamoyskiego.pdf (12.10.2019).

¹⁰ S. Jedynek, *Mały słownik etyczny*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999, s. 193.

¹¹ A. Kotliński, *Patriotyzm w wychowaniu przyszłego oficera*, „Wojsko i Wychowanie”, 1996, nr 11, s. 31.

¹² Z. Gazd, *Patriotyzm społeczeństwa a obronność kraju*, „Wojsko i Wychowanie”, 1995, nr 04, s. 57.

poczucie więzi narodowej, dbałość o interesy państwowe i sojusznicze, idealistycznie postrzeganie przyczyniania się do rozwoju kraju poprzez naukę i pracę, więź z kulturą narodową i gotowość do jej rozwijania¹³. Wydaje się, że pierwotnie patriotyzm był warunkowany przede wszystkim terytorialnie a dopiero wraz z rozwojem cywilizacyjnym kulturowo i społecznie. Pierwiastkiem spajającym społeczeństwa i narody była wartość szczególnie ważna, wspólna dla większości obywateli. Uznanie tej wartości za dobro wspólne dla wszystkich członków społeczności było niezbędne dla zapewnienia warunków do egzystencji, przetrwania w obliczu ciągłego niebezpieczeństwa. Tomasz z Akwinu identyfikuje patriotyzm w ujęciu cnoty sprawiedliwości podporządkowującej w swoim zakresie przedmiotowym m.in. obowiązek, „łac. pietas” wyrażony w stosunku zarówno do rodziców jak i do ojczyzny¹⁴. Patriotą może być tylko człowiek prawy, przestrzegający cnót kardynalnych, moralnie dojrzały, prawy. Patriotyzm więzi społecznej jest wyjściem poza własną indywidualność, lokowaniem siebie w szerszej zbiorowości, dostrzeganiem związków między Ja i My¹⁵. Z jednej strony obywatel i jego oddanie sprawie narodowej, uczucie miłości do swojego kraju i wyobrażenie ojczyzny jako alegorycznej oblubienicy (romantyczni bohaterowie poślubieni ojczyźnie) z drugiej strony zbiorowa wola obrony: terytorium, kultury, wartości, religii. Ewolucja pojęcia patriotyzmu warunkowana była kształtowaniem się pojęcia ojczyzny-państwa jako wartości nie wskazywanej bezpośrednio ale tożsamościowo związanej z wspólnotą lokalną, religijną, narodową¹⁶. Współcześnie z patriotyzmem łączy się takie opinie, postawy i zachowania ludzi, które wyrażają głęboką więź emocjonalną i racjonalną z tym wszystkim, co się danym ludziom z ojczyzną kojarzy¹⁷. „Kto (...) kocha Naród i Ojczyznę, kto (...) gorącym sercem obejmuje wszystkie jej ziemie i wszystkich rodaków, kto czuje się synem tych ziem i bratem swych rodaków i kto nie dla siebie, lecz dla ojczyzny żyć pragnie, a gdy zajdzie potrzeba za nią umrzeć gotów – tego nazywamy (...) patriotą i taką zaś miłość do ojczyzny zwiemy patriotyzmem”¹⁸. T. Płoski porównując pojęcia państwa i ojczyzny wskazywał na termin jedność. Z jednej strony jedność polityczna, formalnie zorganizowana społeczność o ukonstytuowanej

---

¹³ Compare, M. Morody, *Sens teoretyczno-a sens empiryczny pojęcia postawy*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1976, H. Adamczak, *Problemy wychowania ideowo-moralnego, patriotycznego i internacjonalistycznego w MW PRL*, WSMW, Gdynia 1985.

¹⁴ Vide, *Summa Theologiae*, 2-2q101a.1, in: J. Salij, *Patriotyzm dzisiaj*, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów W drodze, Poznań 2005.

¹⁵ Vide, K. Skarżyńska, *Rodzaje patriotyzmu. Czy i jak osobiste doświadczenia oraz wychowywanie różnicują postawy narodowe*, w: M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, *Wychowanie, pojęcia, procesy, konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, T.4, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2008, s.55.

¹⁶ Vide, L. Malinowski, *Zrozumieć patriotyzm*, Wydawnictwo Akademii Marynarki Wojennej, Warszawa 1987, s. 12.

¹⁷ J. Sztumski, *Patriotyzm lokalny*, „Wojsko i Wychowanie”, 1996, nr 06, s. 29.

¹⁸ K. Twardowski, [w:] K. Adamek, *Kształtowanie postaw patriotycznych podchorążych*, „Wojsko i Wychowanie”, 1996, nr 09, s. 47.

władzy zwierzchniej w zakresie ustawodawczym, wykonawczym i sądowo-karnym. Z drugiej zaś jedność kulturowa, historycznie – moralna, społeczność nieformalna o charakterze wspólnotowym. Czynnikiem spajającymi nie są normy prawne i struktury władzy a tradycja, kultura, wiara i obyczaj¹⁹. Podobnie J. Tischner ogniskuje rozważania o narodzie wokół wspólnoty przestrzeni, tradycji, języka i czasu²⁰. Czas wspólne z przestrzenią odgrywa rolę katalizatora tkanki społecznej. Pozwala na budowę więzi człowieka z ziemią ojczystą, z tradycją i historią.

Wyróżnikiem współczesnego pojmowania patriotyzmu jest nadrzędność celu społecznego nad celem osobistym. Ten socjologiczny altruizm ukierunkowany jest na członków wspólnoty języka, terytorium i kultury. Patriotyzm jest siłą, z jaką czujemy więź z otoczeniem/środowiskiem socjologicznie nam tożsamym.

Każde społeczeństwo oddziałuje na swoją młodzież po swojemu, zależnie od interesów i pojęć stanu, grupy, klasy społecznej, swojej kasty czy zawodu. „Każda ciaśniejsza grupa społeczna pragnie w swoich dzieciach wzbudzić taki stan duchowy, takie przysposobienie moralne i fizyczne jakie jest przez nią bezpośrednio upragnione”²¹. Wychowanie stanowi ważną część działalności ukierunkowanej na wykreowanie obywatela idealnego. Ideał wychowawczy wyznaczany jest albo przez całość społeczeństwa albo przez poszczególne grupy społeczne. Ideał wychowawczy to zbiór celów przedstawiających opis osobowości człowieka identyfikowany jako model pożądanej osobowości wychowanka. Ideałem wychowania obejmujemy końcowy pożądany rezultat zabiegów wychowawczych dotyczący stanu jednostki, jaką pragnie się osiągnąć pod wpływem długotrwałych i różnorodnych czynności wychowawczych²². Oddziaływanie pokolenia dojrzałego na młodociane ma na celu pobudzenie w nim i rozwijania stanów fizycznych, moralnych i umysłowych, pożądanych z jednej strony przez społeczeństwo jako całość z drugiej przez środowisko ściślejsze w której dana osoba ma żyć²³. Nie ma ideału wychowawczego uniwersalnego. Każde społeczeństwo w każdej epoce musi posiadać własny ideał wychowawczy i stosowanie do swych potrzeb odpowiednio urządzać wychowanie młodzieży²⁴. Trudno wyobrazić sobie pobudzanie do określonych zachowań, kształtowanie tych zachowań bez wzorców, ideałów zarówno, co do fizycznej budowy jak i zachowań etyczno-moralnych. W działalności wychowawczej ważnym elementem jest wzorzec osobowościowy,

---

¹⁹ T. Płoski, *Ojczyzna i powinności patriotyczne*, „Wojsko i Wychowanie”, 1995, nr 07, s. 39.

²⁰ Vide, J. Tischner, *Polski młyn*, Wydawnictwo Nasza Przeszłość, Kraków 1991.

²¹ S. Kot, *Historia wychowania* T.1, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1996, s.4.

²² Z. Klimczak, *Cele wychowania wojskowego*, „Wojsko i wychowanie”, 1991, nr 1, s. 32.

²³ S. Kot, *Historia wychowania* T.1, op.cit., s. 4.

²⁴ Ibidem, s.4.

wzorzec wychowawczy. Poprzez praktykę wychowawczą patriotyzm jednostek wyrasta z patriotyzmu grup społecznych, określonych pokoleń, całego narodu. M. Michalik zauważa, że stosunek jednostki do losu narodowej zbiorowości, stosunek do społecznego systemu wartości, realne czyny oceniane w kategoriach dobra narodu stanowią problem praktyczny patriotyzmu²⁵. Jak wskazują autorzy Małego słownika etycznego to od wymienionych dalej determinantów i ich punktu widzenia: preferowanego systemu wartości, pojmowania „miłości ojczyzny”, „racji stanu”, „interesu narodowego”, sprawiedliwości następuje identyfikacja czynów patriotycznych bądź niepatriotycznych.

Wzorcami osobowymi są autorytety moralne, epistemiczne, deontyczne i bohaterowie. Autorytet moralny przypisany jest komuś kogo uznamy za osobę właściwą do rozwiązania problemu lub wskazania drogi postępowania. Autorytet epistemiczny wynika z postrzegania u innej osoby: wiedzy i doświadczenia, postępowania zgodnie z normami i wzorcami, działania wybiegającego swoją treścią lub rozmachem ponad społecznie uśrednioną wartość. Autorytet deontyczny wynika z pozycji społecznej i sprawowania władzy. Bohater jest autorytetem moralnym i epistemicznym jednocześnie a jego uznanie za autorytet wynika ze sposobu działalności i miejsca i roli tejże w procesie historycznym.

Według H. Adamczaka bohater jest symbolem przyjęcia jakiejś skali wartości, choćby sama skala miał podlegać krytyce moralnej. Bohater jako wzór osobowy jest dostarczycielem konkretnego materiału do naśladowania, przemawia do wyobraźni, mobilizuje do działania, budzi wiarę swoją autentycznością. Bohater jest konkretną jednostką ludzką współczesną, żyjącą dawnej lub postacią literacką zaś antybohater jest zdaniem badacza pojęciem „raczej literackiej kreacji, mającej na celu kształtowanie postaw nie przez identyfikację i naśladowanie, lecz przez odstręczenie, odstraszenie”²⁶. Bohaterami będą ludzie żywi, realni, postacie historyczne, ale i postacie wymyślone, twory ludzkiej fantazji, wyobraźni i sztuki²⁷. Bohater, wzór osobowy odgrywa szczególną rolę społeczną. Wyzwała ważną kwestię praktyki społecznej jaką jest wychowanie wewnętrznie zgodne z potrzebą społeczną. Przywiązanie do symboli narodowych i autorytetów, w tym także wzorców społecznych - bohaterów jest właściwy dla nacjonalizmu symbolicznego, w mniejszym zaś stopniu dla nacjonalizmu normatywnego. W badaniach nad patriotyzmem i nacjonalizmem jakie przeprowadził P. Radkiewicz

---

²⁵ M. Michalik, *Patriotyzm, Tradycja i współczesność: zarys rozwoju społeczno-politycznego*, Wyd. MON, Warszawa 1979, s. 15-16.

²⁶ H. Adamczak, *O bohaterach i bohaterstwie*, „Przegląd Morski”, 1984, nr 5, s.18.

²⁷ Ibidem, s. 16.

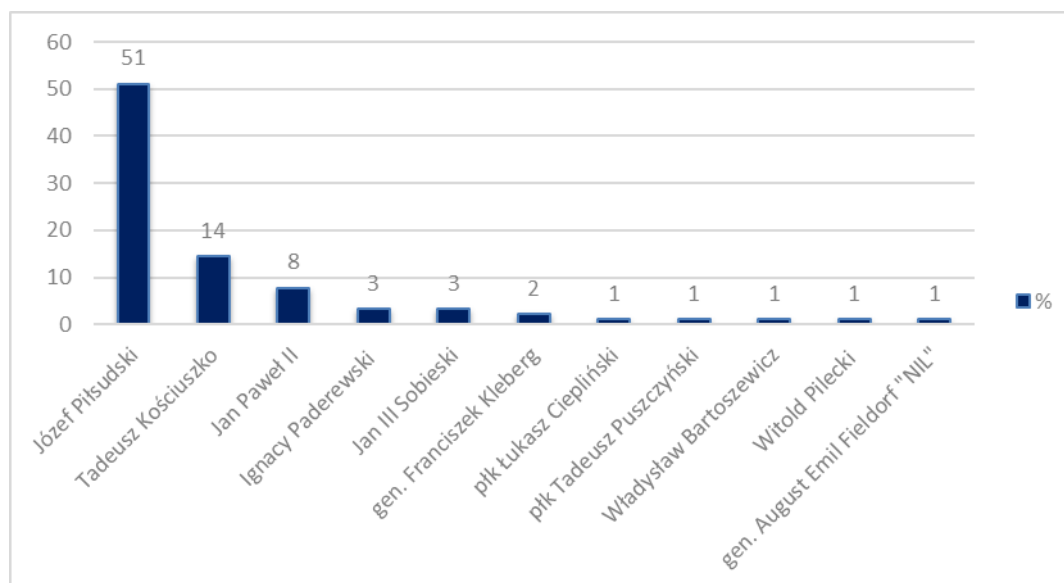
a wyniki, których publikuje w 2018 roku podkreślona została wspólna dla obu kategorii płaszczyzna ewolucji. Od kontekstu etnicznego, plemiennego do kulturowej tożsamości, od wspólnoty rodu, plemienia do symbolicznego pokrewieństwa, identyfikacji obywatelskiej i kulturowej po identyfikację narodową²⁸. W społeczeństwie kultywującym tradycyjne wartości większy naciska kładzie się na szacunek do autorytetów i pielęgnowanie więzi rodzinnych. W większym stopniu wykorzystuje się też postacie bohaterów narodowych, czy też lokalnych w procesie wychowawczym.

UZYSKANE WYNIKI BADAŃ

Oficerom starszym WP zadano w badaniu ankietowym pytanie: Kto jest Pana/ Pani zdaniem przykładem bohatera narodowego? Oficerowie mieli za zadanie podać trzech bohaterów narodowych według nich najlepiej do pełnienia tej roli nadających się.

Rys. 1.

Identyfikacja bohatera narodowego przez oficerów starszych WP - wybór I

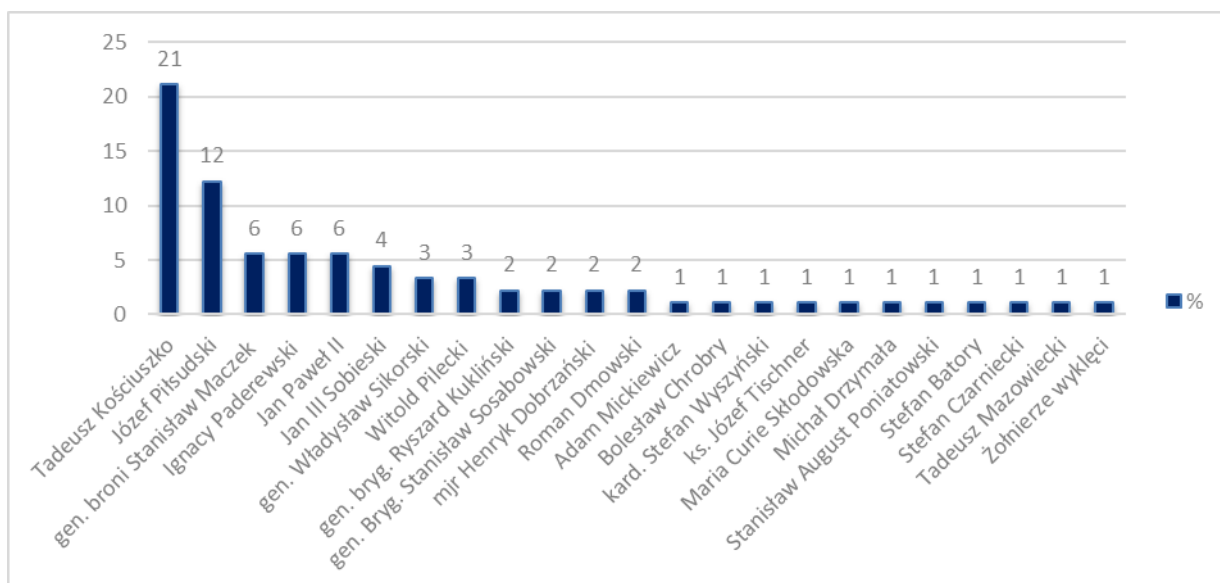

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

²⁸ Vide, P. Radkiewicz, *Patriotyzm, etnocentryzm, nacjonalizm. Perspektywa makropsychologiczna*, PWN, Warszawa 2019, s. 112-140.

Rys. 2.

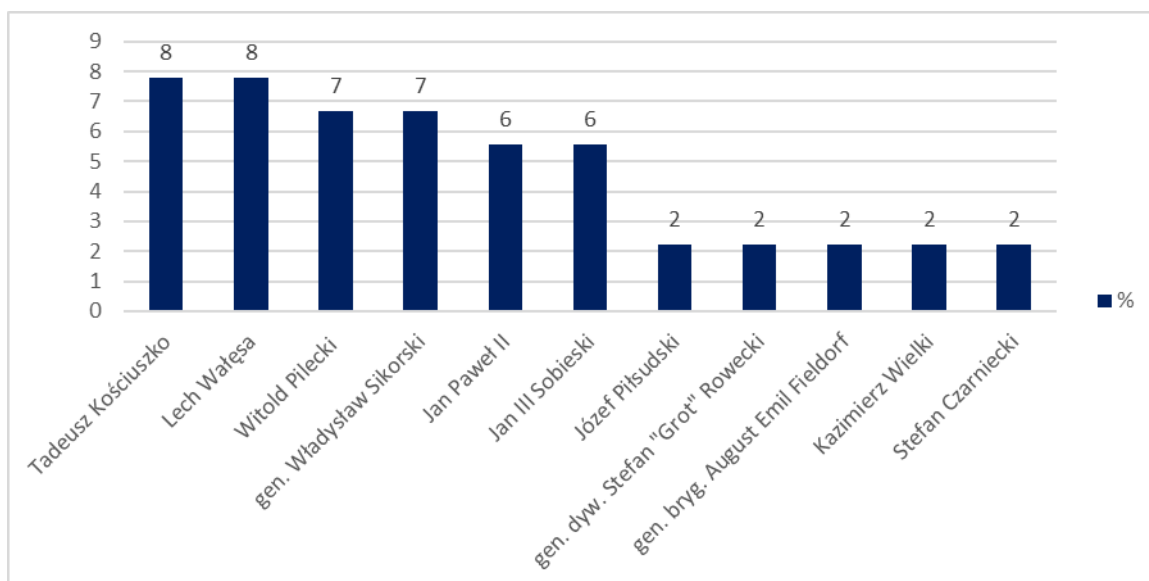
Identyfikacja bohatera narodowego przez oficerów starszych WP - wybór II

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Rys. 3.

Identyfikacja bohatera narodowego przez oficerów starszych WP - wybór III

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Odpowiedzi respondentów przedstawione na rys. 1, 2 i 3 pozwalają na tezę, że identyfikacja bohaterów narodowych modelowych nie jest tak oczywista. Przy wyborze pierwszym wagi największe otrzymali: Józef Piłsudski (51%), Tadeusz Kościuszko (14%), Jan Paweł II (8%), Ignacy Paderewski (3%), zaś głos drugi otrzymali: Tadeusz Kościuszko (21%), Józef Piłsudski (12%), Jan Paweł II, gen. broni

Stanisław Maczek i Ignacy Paderewski (6%). Głos trzeci otrzymał: Tadeusz Kościuszko (8%), Lech Wałęsa (8%), Witold Pilecki, gen. Władysław Sikorski (7%) i Jan Paweł II i król Jan III Sobieski (6%). Odpowiedzi respondentów wskazują na dominujący w środowisku oficerów kult bohatera-wodza, bojownika i konfederata. Przy czym każda ze wskazanych postaci jest wybitną jednostką, która dzięki swoim czynom, postawie i znalezieniem się w centrum zdarzeń historycznie ważnych dla Polski uważana jest za postać bohaterską. Wśród odpowiedzi przy wyborze drugim pojawili się incydentalnie: politycy i artyści – Ignacy Paderewski, Roman Dmowski, Adam Mickiewicz, Tadeusz Mazowiecki, naukowcy: Maria Curie Skłodowska, osoby duchowne i filozofowie: ks Józef Tischner, kardynał Stefan Wyszyński, Jan Paweł II czy też prości ludzie, tacy jak Michał Drzymała którzy poprzez swoją postawę patriotyczną wpisali się w etos działań społeczno-patriotycznych. Respondenci nie wychodzili raczej poza wzorzec bohater narodowy – żołnierz, dowódca, autor zwycięstw oręża polskiego, współtwórca odzyskania niepodległości przez Polskę. To Ci wpisujący się w ten schemat stanowili większość wskazań.

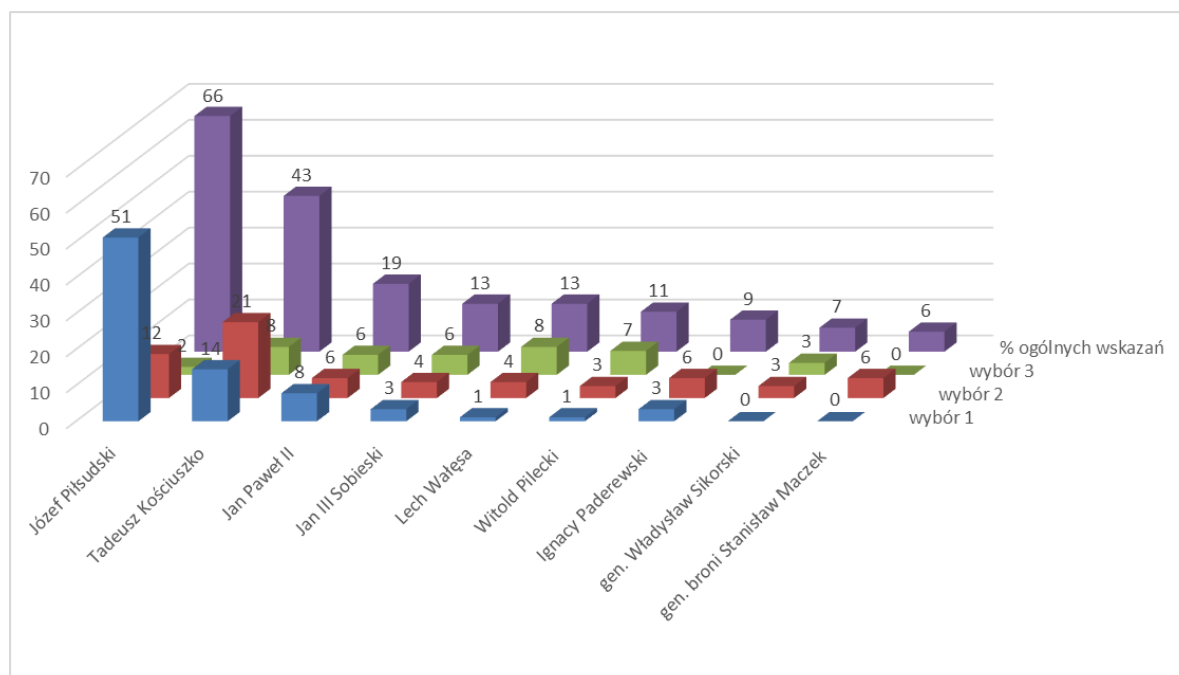
Należy zgodzić się z K. Małysą, że uczestniczenie bohatera w historii bywa zazwyczaj pojmowane jako wykraczanie poza rutynę codzienności, naznaczone doniosłością, czasem cierpieniem. To zaś powoduje, że bohater staje się symbolem danej epoki, danej chwili, symbolem, postacią jednoznaczną w społeczeństwie²⁹. Do dalszej oceny wybrano te wskazania, które w łącznym wyborze otrzymały największą liczbę głosów (rys. 4).

---

²⁹ K. Małysa, *Wizerunek bohatera narodowego*, op. cit., s. 272.

Rys. 4.

Identyfikacja bohatera narodowego przez oficerów starszych WP – głosy łącznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Reasumując respondenci za przykład bohatera narodowego wskazali w kolejności: Józefa Piłsudskiego (66%), Tadeusza Kościuszkę (43%), Jana Pawła II (19%), Jana III Sobieskiego (13%), Lecha Wałęsę (13%), Witolda Pileckiego (11%), Ignacego Paderewskiego (9%), gen Władysława Sikorskiego (7%) i gen. broni Stanisława Maczka (6%). Wśród wybranych bohaterów dominowali dowódcy wojskowi i politycy. Przeprowadzone w 2017 roku badanie K. Małysa dotyczące postrzegania bohatera narodowego przez mieszkańców Oświęcimia i okolic dały wyniki dosyć podobne.³⁰ Do grona bohaterów narodowych respondenci badani przez K. Małysa zaliczyli: Józefa Piłsudskiego (33%), Jana Pawła II (15%), Lecha Wałęsę (15%), Tadeusza Kościuszkę (6%) i Witolda Pileckiego (6%).

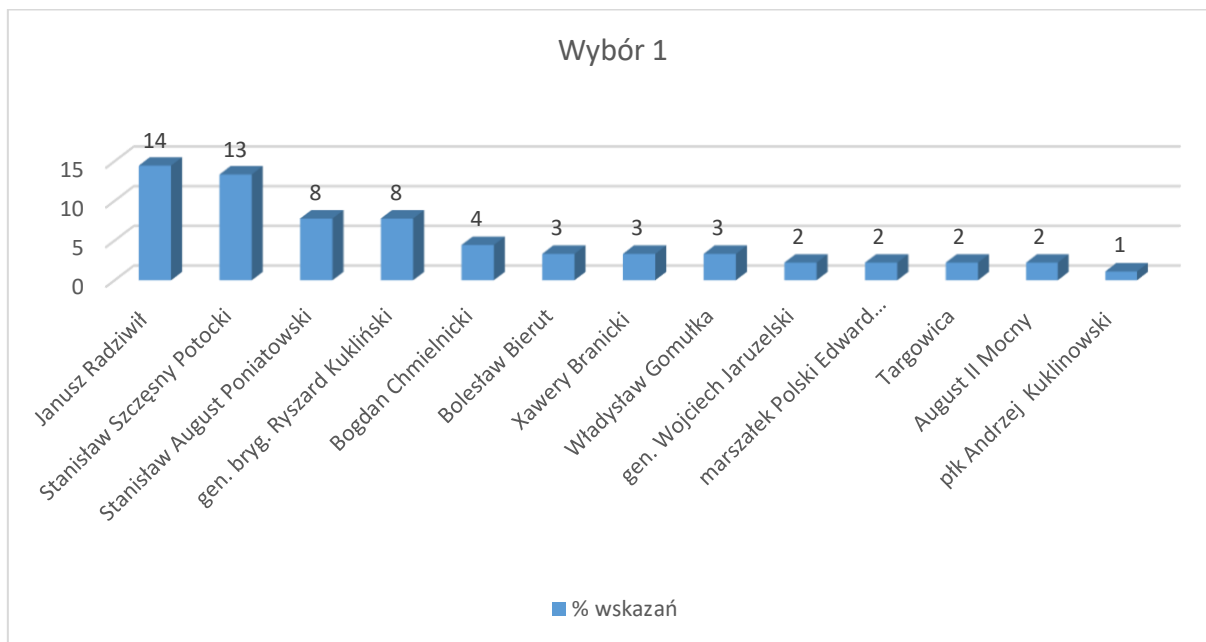
W ocenie łącznej na uwagę zasługuje odejście od postrzegania bohaterstwa jedynie przez pryzmat martyrologii i walki, chociaż takie wskazania też są bardziej lub mniej zauważalne (Tadeusz Kościuszko, Witold Pilecki, Henryk Dobrzański „Hubal”) na rzecz bohaterstwa powiązanego ze skutecznością w działaniu. Stąd też w okresie obchodów stulecia odzyskania niepodległości największym szacunkiem cieszyły się postacie Józefa Piłsudskiego, Jana Pawła II, Jana III Sobieskiego czy Lecha Wałęsy.

³⁰Ibidem, s. 272-279.

W podobny sposób respondenci mieli możliwość wskazania antypatrioty/antybohatera, przykład zdrady narodowej. W tym wypadku zauważalna staje się duża rozbieżność wyników przy kolejnych wskazaniach (ryc. 5, 6 i 7).

Rys. 5.

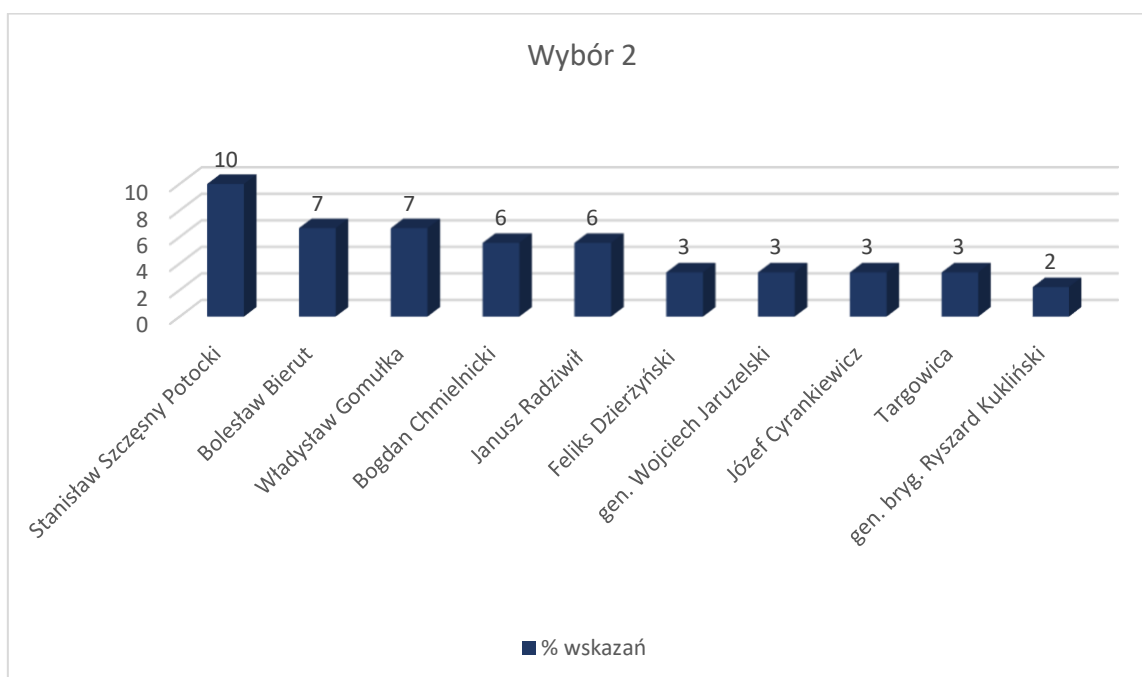
Identyfikacja antypatrioty/antybohatera narodowego przez oficerów starszych WP – wybór 1

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Rys. 6.

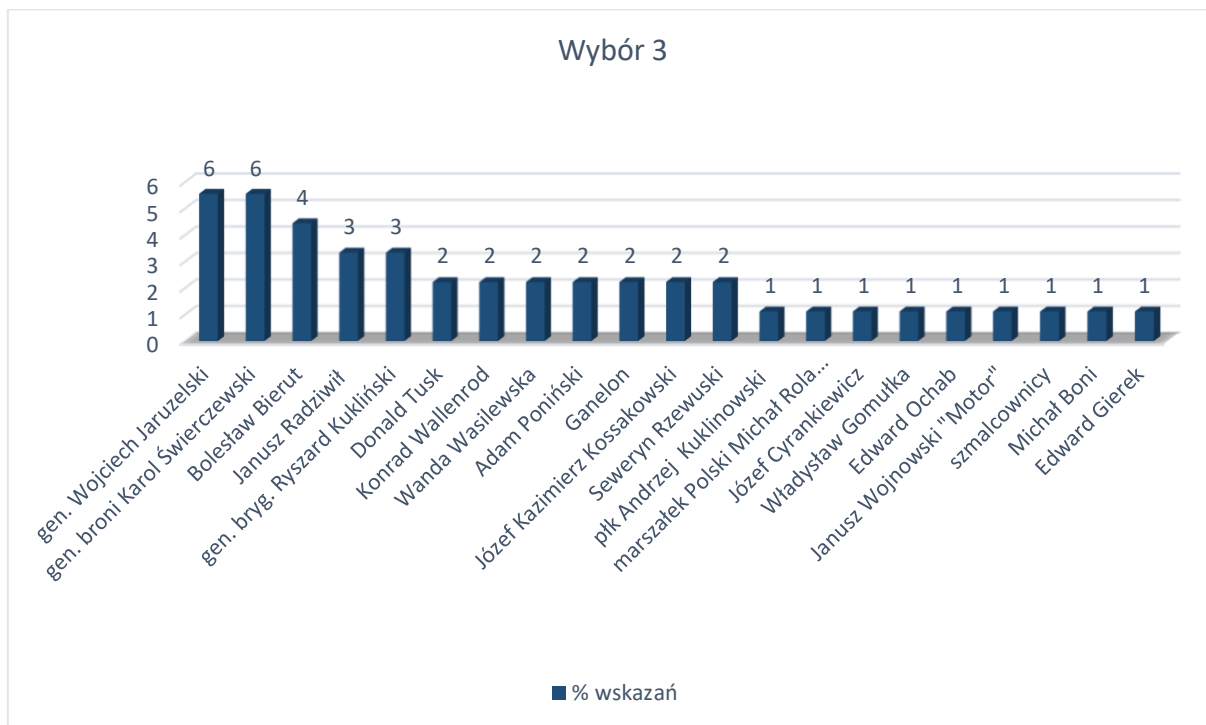
Identyfikacja antypatrioty/antybohatera narodowego przez oficerów starszych WP – wybór 2

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Rys. 7.

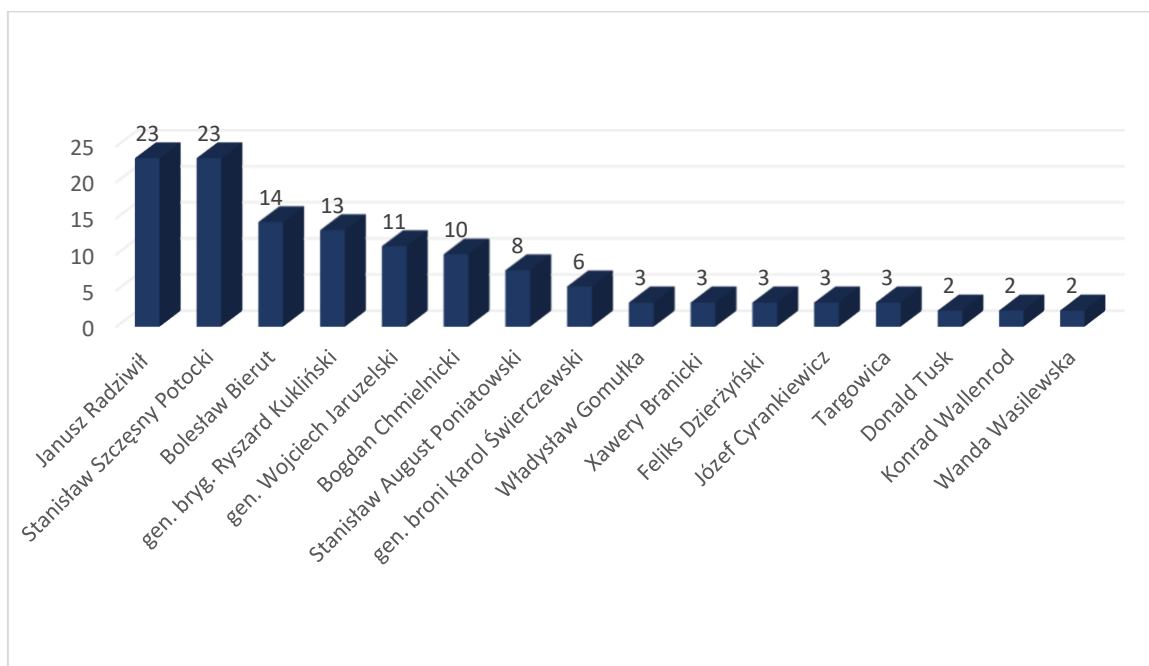
Identyfikacja antypatrioty/antybohatera narodowego przez oficerów starszych WP – wybór 3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Rys. 8.

Identyfikacja antypatrioty/antybohatera narodowego przez oficerów starszych WP – głosy łącznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań sondażowych

Do antypatriotów w opinii oficerów starszych należą: Janusz Radziwił (23%), Stanisław Szczęsny Potocki (23%), Bolesław Bierut (14%), gen. bryg. Ryszard Kukliński (13%), gen. Wojciech Jaruzelski (13%), Bogdan Chmielnicki (10%), Stanisław August Poniatowski (8%), gen. Karol Świerczewski (6%). W opinii respondentów uosobienia patriotyzmu i antypatriotyzmu wzajemnie się przenikają. Patriota dla jednych dla innych przeciwnie. Bohater i antybohater w jednej osobie nie powinien raczej dziwić. W określonym kontekście wychowawczym kształtowany jest wzorzec Polaka – patrioty, wzorzec wychowawczy który pozwalał na kształtowanie tych cech, które w danej chwili odzwierciedlały społeczne zapotrzebowanie lub zapotrzebowanie systemu sprawowania władzy – systemu ustrojowego państwa. Obok odległych postaci historycznych pojawiają się osoby współczesne takie jak: gen. bryg. Ryszard Kukliński (13%), gen. Wojciech Jaruzelski (11%), Donald Tusk (2%), Michał Boni (2%). Dychotomia percepcji patriotyzmu stanowi problem nie tylko z punktu widzenia socjologicznego ale przede wszystkim edukacyjnego. Zauważalna jest deprecjacja społeczna i relatywizacja bohaterstwa jako takiego a także samych bohaterów. Jak zauważył H. Adamczak „bohaterstwo jest względne, tak jak osiągnięcia dawnej uznane za wielkie maleją w oczach współcześnie żyjących.”³¹ W czasach multilateralnego kształtowania osobowości młodego człowieka otwarte pozostaje pytanie, kto w procesie socjalizacji może być przykładem, wzorcem osobowym? Jakie miejsce w procesie wychowania powinny takie wzorce odgrywać? Dychotomia postaw oficerów w wieku od 35 do 59 lat może wskazywać, że wyodrębniają oni dwa rodzaje patriotyzmu identyczne jak przedstawił Jan Józef Lipski w eseju *Dwie Ojczyzny-dwa patriotyzmy: patriotyzm krytyczny wobec własnych (złych) tradycji i otwarty na zewnątrz i patriotyzm ksenofobiczny i megalomański (nacjonalizm)*³². Dwoistość wzorca i antywzorca osobowego a tym samym i patriotyzmu może mieć swoje źródło w dwóch modelach patriotyzmu: modelu *civic* i modelu *ethnic*.³³ W modelu *civic* poczucie odpowiedzialności wobec wartości wspólnoty politycznie współdzielonej przekłada się na dążenie do podporządkowania własnego interesu dążeniom wspólnoty. W modelu *ethnic* patriotyzm nie jest wyborem pewnej postawy lecz koniecznością wynikającą z uważanych za naturalne więzów lojalności wobec „swoich”.³⁴ W patriotyzmie obywatelskim przynależność do *swoich* jest

---

³¹ H. Adamczak, *O bohaterach i bohaterstwie*, op. cit., s. 17.

³² Vide, J.J. Lipski, *Dwie ojczyzny-dwa patriotyzmy (uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1981.

³³ W. Connor, *Etno-nationalism: The Quest for Understanding*, Princeton 1994, in: K. Warmińska, *Patriotyzm po tatarsku*, [w:] A. Nowak, A.A. Zięba, *Formuły patriotyzmu w Europie wschodniej i środkowej. Od starożytności do nowoczesności*, PAU, Kraków 2009, s. 412.

³⁴ Ibidem, s. 413.

warunkowana wspólnotą losu – doświadczeń historycznych i nie ma znaczenia identyfikacja etniczna. Jak zauważa K. Warmińska komponent etniczny jest w polskim współczesnym patriotyzmie ciągle silny ale stał się takim przez umyślne ukierunkowanie wizji narodu i obywatelstwa nie na polityczne a na etniczne przesłanki.³⁵ Odmienność pochodzenia, koloru skóry, wyznawanej religii nie odgrywa znaczącej roli. Polskość współcześnie ma wymiar bardziej obywatelski, wynika z wyboru, znajomości języka, kultury, historii i przynależności refleksyjnej³⁶.

PODSUMOWANIE

Reasumując, w patriotyzmie obywatelskim pojawia się postrzeganie wzorca bohaterstwa i antybohaterstwa w ujęciu zbieżności postaw z losem całego państwa, przedkładanie interesów narodowych, państwowych ponad swoje własne osobiste i grupowe, czy to warstwy i grupy społecznej, czy to przynależności rodowej, religijnej, etnicznej. Bohater jest „swój”, tutaj urodzony i wychowany, uczestniczący w tworzeniu historii, zaangażowany w życie społeczne i polityczne, charyzmatyczny przywódca raczej niż autorytet duchowy (wyjątkiem jest tutaj Karol Wojtyła - Papież Jan Paweł II). Antybohater to osobowość antyobywatelska, małostkowa, służąca obcemu mocarstwu, zdrajca. Antybohater nie odrzuca wartości ogólnonarodowych związanych z tradycją i kulturą ale poprzez koncentrację uwagi na sobie i własnej interpretacji dobra i interesu narodowego staje na przekór postawom i wartościom reszty społeczeństwa. Postawy patriotyczne bohatera mogą być ważnym elementem wychowawczego wzorca osobowościowego. To przez odwoływanie się w procesie wychowawczym do przykładowych zachowań wykraczających poza wymagane umowne zachowania społeczne możliwe jest wspólnie z innymi oddziaływaniami wychowawczymi kształtowanie osobowości wychowanka. Problemem staje się trudność w identyfikacji samego bohatera adekwatnego dla cech epoki i utrzymanie go w tym postrzeganiu przez czas wystarczający dla ukształtowania się schematu zachowania wychowanka. Oficerowie starsi wychowani na przełomie dwóch epok: komunizmu i kształtującej się demokracji parlamentarnej mają różnorodną ocenę postaci uznawanych za patriotów i bohaterów. Wobec dychotomii percepcji niektórych postaci trudnością jest wykorzystanie ich biogramów w procesie wychowawczym. Należy w tym przypadku sięgać do postaci mniej kontrowersyjnych lub też świadomie podkreślać ich różne postrzeganie w zależności od wpływu otoczenia wychowanka na samo wychowanie.

---

³⁵ Ibidem, s. 414.

³⁶ Vide, M. Sobecki, *Rola refleksyjności w kreowaniu tożsamości kulturowej – kontekst pedagogiczny*, Studia Pedagogiczne, t. L/2017, <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/125846/edition/109809/content> (10.12.2019).

BIBLIOGRAFIA

REFERENCES LIST

PIŚMIENICTWO LITERATURE

- Adamczak H., Problemy wychowania ideowo-moralnego, patriotycznego i internacjonalistycznego w MW PRL Wyższa Szkoła Marynarki Wojennej, Gdynia, 1985.
- Adamczak H., O bohaterach i bohaterstwie, „Przegląd Morski” 1984, nr 5.
- Adamek K., Kształtowanie postaw patriotycznych podchorążych, „Wojsko i Wychowanie”, 1996, nr 09.
- Dudzikowa M., Czerepaniak-Walczak M., Wychowanie, pojęcia, procesy, konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie, T.4., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2008.
- Gazd Z., Patriotyzm społeczeństwa a obronność kraju, „Wojsko i Wychowanie”, 1995, nr 04.
- Henning K., Wychowanie patriotyczne, Pedagogika-polityka bezpieczeństwa-polityka historyczna, Wydawnictwa Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź, 2017.
- Itrich-Drabarek J., Etyka zawodowa funkcjonariuszy służb państwowych, Difin, Warszawa, 2016.
- Jedynak S., Mały słownik etyczny, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999.
- Klimczak Z., Cele wychowania wojskowego, „Wojsko i wychowanie”, 1991, nr 1.
- Kloczkowski J., Patriotyzm Polaków: studia z historii idei, Ośrodek myśli politycznej, WSE im. ks. Józefa Tischnera, Kraków, 2006.
- Kot S., Historia wychowania T.1, Wydawnictwo Żak, Warszawa, 1996.
- Kotliński A., 1996. Patriotyzm w wychowaniu przyszłego oficera, „Wojsko i Wychowanie”, 1996, nr 11.
- Lipski J. J., Dwie ojczyzny-dwa patriotyzmy (uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa, 1981.
- Malinowski L., Barwy patriotyzmu, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa, 1987.
- Michalik M., Patriotyzm, Tradycja i współczesność: zarys rozwoju społeczno-politycznego, Wyd. MON, Warszawa 1979.
- Morody M., Sens teoretyczno-a sens empiryczny pojęcia postawy, Wydawnictwo PWN, Warszawa, 1976.
- Nowak A., Polski patriotyzm wieku niewoli – trzy formuły, w: <http://mec.edu.pl/?p=588> [12.09.2019 r.]
- Nowak A., Zięba A., Formuły patriotyzmu w Europie wschodniej i środkowej. Od starożytności do nowoczesności, Polska Akademia Umiejętności, Kraków, 2009.
- Płoski T., Ojczyzna i powinności patriotyczne, „Wojsko i Wychowanie”, 1995, nr 07.
- Radkiewicz P., Patriotyzm, etnocentryzm, nacjonalizm. Perspektywa makropsychologiczna, PWN, Warszawa, 2019.
- Salij J., Patriotyzm dzisiaj, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów W drodze, Poznań, 2005.
- Sobecki M., Rola refleksyjności w kreowaniu tożsamości kulturowej – kontekst pedagogiczny, Studia Pedagogiczne, t. L/2017, [journals.pan.pl › Content › PDF › 08+Sobecki](http://journals.pan.pl/Content/Content/PDF/08+Sobecki) [10.12.2019].
- Staszic S., Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego, w: http://rcin.org.pl/Content/731/Wa51_2760_PAN-I-2829_r1926-nr90_Uwagi-nad-zyciem-Jana-Zamoyskiego.pdf [12.10.2019].
- Sztumski J., Patriotyzm lokalny, „Wojsko i Wychowanie”, 1996, nr 06.

Tischner J., Polski młyn, Wydawnictwo Nasza Przeszłość, Kraków, 1991.

Żegnałek K., Kształtowanie humanistyczne i wychowanie, „Wojsko i wychowanie”, 1994, nr 4.

Copyright (c) 2021 Krzysztof Krakowski

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.